

Crimean Tatarian movement for struggle for transmission and occupation in Crimea (1970-1980)

The article covers the struggle of the Crimean Tatar movement for the return of the indigenous people to the historical homeland and the proper housing and household arrangement of their families. The investigation of the fact that the workers of the Soviet and administrative authorities are prevented from implementing the right to housing by settlers, by not providing them with the opportunity to subscribe to a search housing and to sign contracts for the sale of residential buildings.

Describe a tough confrontation in the struggle for their rights of the Crimean Tatars and authorities, the facts of gross violation of socialist legality, which consisted in an attempt by executive committees of city and district Soviets of People's Deputies to evict from the area persons who arrive in unorganized order and live without a residence permit.

In turn, solving the tasks of the Crimean Tatar national movement has become one of the pillars of the Soviet human rights movement. Its main goal was to draw attention to the problems of the Crimean Tatars, who at that time were members of the minority nationality, which did not receive any support from the state and resolved a number of economic, social and cultural problems during the process of resettlement of the Crimean Tatars to their historical homeland.

Key words: resettlement, struggle, Crimean Tatar movement, registration, housing, eviction, persecution.

Отримано: 28.08.2017

УДК 94(477)«1917/1918»

Н. М. Барановська

ДЕРЖАВОТВОРЧА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Стаття присвячена аналізу концептуальних та ідеологічних підходів до питань українського державотворення та націоутвердження, трансформаційних процесів і шляхів практичного втілення легітимного проекту державності української нації у період діяльності Центральної Ради, які змінили політичний і культурний розвиток України в рамках національної парадигми після краху Російської імперії на початку ХХ століття. Розглянуто еволюцію державницьких поглядів провідників Центральної Ради від автономії в складі федералістичної Росії до самостійності України та її незалежності від Російської республіки.

З'ясовано, що теоретичні моделі та процеси державотворення в 1917 – на поч. 1918 рр. залежали від перебігу революційних подій і коригувалися ними залежно від обставин. Вони сприяли поширенню соборницьких настроїв у середовищі інтелігенції та широких народних верств і мали вплив на формування національної ідентичності. Центральна Рада, перебуваючи на чолі революційного проводу, стала рушієм національного відродження, розробила ідеологічну доктрину українського державотворення, заклала політичні основи української державності, сформувала перші державні інституції, створила й реалізувала численні законодавчі акти,

умови для розгортання міжнародної співпраці в інтересах України та її міжнародного визнання.

Ключові слова: *Україна, Національна революція, Центральна Рада, державотворення, широка автономія, федерація, державна незалежність.*

Проблеми української державності в сучасний період, визначення ефективних напрямків збереження її суверенітету та територіальної цілісності, розробка стратегії успішного демократичного та культурного розвитку України, посилення її суб'єктності та авторитету на міжнародній арені, збільшують увагу дослідників до питань національного відродження та державотворення періоду діяльності Центральної Ради як першого, й багато в чому визначального, етапу в ході Національної революції 1917–1921 років, який має значні аналогії з сучасністю та відіграє важливу роль в осмисленні історії українського державницького досвіду. Як і сто років тому молода Українська держава, що обрала демократичний та європейський шлях суспільного розвитку, стала об'єктом великоімперських зазіхань Москви, її збройної агресії й змушена була ціною великих втрат відстоювати соборність і незалежність. Це вимагає більш детального аналізу державотворчих процесів 1917 – поч. 1918 рр., які дають ключ до розв'язання багатьох сучасних проблем та можливість уникнення трагічних помилок минулого.

Значним внеском у наукову розробку проблем державотворення в Україні періоду діяльності Центральної Ради на тлі подій Національної революції 1917 – 1921 рр. є праці В. Верстюка [1; 2], Я. Грицака [13], Г. Корольова [3], Я. Дзісяка [4], Г. Басара-Тимішак [6] та інших. Сучасні дослідники розглядають явище Української революції у контексті історичних перспектив, сформованих на основі досвіду різних епох і періодів. Більшість науковців визнають повне домінування федералістської концепції в часи Центральної Ради, намагання її лідерів упровадити в життя утопічні соціалістичні ідеї, що, на думку Р. Іванченко, призвело до втрати можливостей для поширення національно-державницьких переконань серед широких верств українського суспільства, без чого неможливо будувати власну державу.

Водночас концептуальні та ідеологічні підходи до питань українського державотворення та націоутвердження, шляхи та методи їх практичного втілення у 1917 – на поч.1918 рр. ще потребують детального дослідження. Тому метою даної статті є аналітичне узагальнення легітимного проекту державності української нації, запропонованого й реалізованого у період діяльності Української Центральної Ради, розкриття концептуального підґрунтя національно-державницької ідеї та її еволюції на фоні існуючих проблем і можливостей того часу.

Лютнева революція 1917 року та падіння царизму стали віхопомними подіями в історичному житті України. Поклавши край Російській імперії, яка десятиліттями гнобила українців та виховувала в їх свідомості принизливий комплекс меншовартос-

ті, вони сприяли активізації національного питання та пробудженню національної свідомості українців. Після багатьох років бездержавного існування українське суспільство у своїй більшості поступово усвідомлювало важливість поточного моменту та необхідність радикальної зміни суспільно-політичної ситуації в Україні на користь відновлення її національно-державного статусу. Свідченням цього стало бурхливе наростання загальнонаціонального руху за відродження державності, який з обмежених культурницьких вимог вилився у могутню революцію, що була «переломним моментом у становленні національної ідентичності» [6, с.62]. Суперечливий і динамічний революційний процес, який відбувався, то в хаотичній, то в системній формі сприяв найпоширенішому виявленню ідеї національного визволення.

Політичні трансформації проходили в інтересах українства, поєднуючи завдання національного визволення з глибокими соціальними перетвореннями та вели до якісних змін порівняно з попередніми історичними періодами. Розуміння суті і завдань українського визвольного руху міцніло в процесі розгортання революційних подій та здебільшого під тиском умов, що створювалися ними.

У той же час оголилася низка проблем, які впливали на концепцію, способи втілення та трансформацію ідеї державності в ідеологічній думці того часу. Це відсутність досвіду державотворення, розділення етнічних територій між Великою Україною і Галичиною, духовне, національно-культурне та соціальне знівечення Наддніпрянської України.

Центром, організатором і координатором українського руху на початку 1917 р. став Київ – осередок тогочасної інтелігенції, з якої формувалася українська політична еліта, у свідомості якої відбувалися прогресивні зміни політичних настроїв та зароджувалися національно-державницькі ідеї. Активність української інтелігенції весною 1917 р. сприяла політизації та ідейному оформленню національно-визвольного руху. Відбувалася легалізація існуючих та творення нових українських політичних партій, які розпочали масову організаційну роботу, висунувши на перший план питання державності та соборності України. За основу державницької концепції було взято принципи автономії та федералізму, які українські партійні діячі, більшість громадських і професійних організацій та об'єднань активно пропагували серед населення.

З метою організації місцевої цивільної влади 1 березня 1917 р. у Києві представники громадських організацій і політичних партій створили Виконавчий Комітет із 12 членів, п'ятеро серед яких були українцями. На зразок Києва по цілій Україні міста та села обирали собі подібні Комітети, що виконували владу на місцях [7, с.70].

17 березня 1917 р. з ініціативи представників ТУПу було створено Українську Центральну Раду, яка стала фактично загальнонаціональним об'єднавчим ідеологічним органом, тимчасовим урядом України та її революційним Сеймом. Як писав

голова Ради, авторитетний історик М. Грушевський: «... українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільній одностайній політичній організації на весь час, поки не буде спільна мета: широка національно-територіальна автономія в федеративній демократичній Російській республіці [8, с.6]. Це свідчить про демократичність формування Центральної Ради – на основі делегування до її складу представників різних політичних та громадських організацій, що дало змогу зробити її могутнім чинником політичного впливу та консолідації української нації.

Хоча діячі Центральної Ради не мали досвіду бюрократичної й адміністративної роботи, вони перетворили цей орган у дієву українську керівну структуру, що не тільки очолила провід Національної революції, а й вживала всіх заходів, щоби мирним, легальним шляхом повернути українському народові право на вільний національний розвиток. Великого розмаху державницькі зусилля Центральної Ради дістали в березні – квітні 1917 р., коли національно-визвольні ідеї в Україні набули масового характеру. У цей час відбувалися конференції найбільш впливових політичних структур, що входили до складу Центральної Ради й загалом визначали її політичну та державницьку позицію. Квітнева 1917 р. конференція Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) висловилася за федеративну перебудову Росії як союзу національно-територіальних одиниць, здійснення автономії України та закликала до вияву народної ініціативи. До вимог автономістсько-федералістичного ладу приєдналися Українська радикально-демократична партія (УРДП) та партія українських есерів (УПСР). Коментуючи позицію УПСР, відомий діяч революції П. Христюк писав, що українські есери «виразно виходили у своєму рішенні національної проблеми з визнання принципу національної суверенності українського народу» [9, с.26]. Вони вважали ідеальним для України входження у її етнографічних межах до рівноправної федерації з іншими народами «як демократичної республіки» [10, с.18].

Така позиція свідчила про те, що українська гуманітарна інтелігенція, яка очолила революційний рух, певною мірою перебувала у полоні російської ідентичності та постійно пов'язувала себе із зовнішніми чинниками. Сила федералізму, який став панівною доктриною на початку революційного періоду, перебувала в основі політичної дуальності українського політичного соціуму та існування роздвоєної лояльності більшості лідерів революції [11, с.278].

Упродовж березня–жовтня 1917 р. Центральна Рада намагалася реалізувати ідею національно-територіальної автономії та юридично закріпити означений статус щодо українських земель. Провідники Української революції помилково вважали російську демократію в особі Тимчасового уряду своїми союзниками, а тому перебільшували значення процесів демократизації Росії, можливості створення єдиного демократичного фронту та інтернаціональної єдності соціалістичного руху.

Концептуальною основою автономістсько-федералістичних ідей, якими керувалися провідні діячі Центральної Ради та біль-

пність представлених у ній політичних партій у питанні реформування постімперського державно-політичного простору Росії, стали теоретичні напрацювання багатьох поколінь визначних українських мислителів ліберально-народницького напрямку, які не відокремлювали свої погляди від загальноросійської демократії через тривалий і жорстокий державний контроль над українською інтелігенцією Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст., коли самостійництво українців сприймалося російською владою і суспільною думкою Росії, «як державний злочин» [12, с.34]. Звідси і необхідність ставити на перший план задоволення соціально-економічних і національно-культурних інтересів, а не створення самостійної національної держави, вважати принцип автономного статусу України у складі федеративної Росії найкращою гарантією демократичних і національно-політичних прав українського народу.

Прихильники ідеї державно-політичної незалежності України знаходилися у Центральній Раді в значній меншості, хоча їхні ідеї звучали досить переконливо. Так, один із лідерів Української партії соціалістів-самостійників (УПСС) М. Міхновський аргументовано доводив, що тільки державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність – національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин, проте керівництво Центральної Ради вважало, що інтересам українського народу якнайповніше відповідає не підтримка, а протистояння самостійницькій ідеології. Бо тільки федеративна перебудова колишньої російської імперії, як висловлювався М. Грушевський, є «найбільш досконалим способом поєднання державного союзу з інтересами вільного розвитку національного життя, більш високим рівнем політичної самостійності краю, що більше відповідає поняттю «конфедерація». Тому українське громадянство не зрозуміє нового устрою держави без «федерації і ніколи від цього гасла не відступить...» [13].

Водночас, федералізм М. Грушевського все ж не перекреслював самостійницького розвитку України. Його національно-державний ідеал – це «широка автономія» краю зі значними прерогативами організації внутрішнього життя, яка об'єктивно дає початок перетворенню України у «повну державу», наближається до державної самостійності й здатна забезпечити національно-політичні, економічні та культурні права українського народу у поєднанні з федералізацією Росії. Тільки в таких умовах українські культурні діячі «з прищипки до «загальнодержавної» культури вийдуть на центральне місце в житті своєї країни і зможуть інтегруватися в європейський контекст [14, с.127]. Тобто мова йде про якнайширші права країни самій вирішувати свої справи, хоч і не маючи державної незалежності та входячи до складу іншої держави. Це дало підстави сучасному українському історичу Я. Грицаку стверджувати, що у 1917 р. «проблема федералізації була чимось більшим, аніж просто питанням перебудови колишньої російської держави. Вона була водночас питанням ро-

сійської та української національної ідентичностей». Українці таким чином могли заявити про себе як окрема нація, а не частина російської» [15].

Що ідея самостійності України М. Грушевським не відкидалася свідчать і його міркування з приводу правових засад існування Російської федеративної республіки, у складі якої Україна гіпотетично отримала б широку політичну автономію. Вона має бути децентралізованою, демократичною із забезпеченням загального і рівного виборчого права органів місцевого порядкування, автономного представництва і законодавчих органів республіки. Автомі краї у ній не повинні бути провінціями, а повноправними членами федерації з невтручанням центральної влади у місцеве життя. Якщо ж Росія залишить «державою централізованою», то становитиме України «не буде певне, а відносини її до Росії не будуть добрі» [14, с.129-132]. Тоді постане питання незалежності України від Росії.

Однак Тимчасовий уряд не сприяв перетворенню Росії в демократичну федералістичну державу із забезпеченням національно-територіальної автономії для її народів. Вона залишалася централістичною, адже на всі домагання делегації Центральної Ради надати Україні автономію представники Тимчасового уряду відповідали «се трудно», «се неможливо», «правительство на це не піде», бо, начебто, Центральна Рада не означила точно, який зміст вона вкладає в розуміння автономії України [8, с.16]. Така позиція означала, що зміна влади в Росії не змінила її традиційної шовіністичної політики щодо українського народу та його державності.

На той час ідеї автономізму та федералізму міцно засіли не тільки в головах провідників національного руху, вони певною мірою підтримувалися й різними верствами українського суспільства. Губерніальні, волосні та повітові зібрання, збори просвітніх і політичних організацій, військові, робітничі та селянські з'їзди, що відбувалися у квітні-травні 1917 р., ухвалили постанови з вимогами домагатися автономії України у федеративному зв'язку з Росією. Питання федеративного устрою Росії та національно-територіальної автономії України було схвалено й рішенням Всеукраїнського Національного конгресу 19-21 квітня 1917 р. в Києві за участю близько 900 делегатів від населення різних міст України, війська та флоту. Центральна Рада тоді отримала кредит народної довіри на організацію краєвої автономної влади. Навіть Товариство ім. гетьмана П. Полуботка, створене під керівництвом групи самостійників М. Міхновського, записало у своєму статуті, що воно «має на меті згуртування й стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором Федеральної Росії – Автономної України» [16].

Тому не дивно, що з глибоким обуренням сприйняло українське суспільство небажання Тимчасового уряду задовольнити його автономні вимоги. У відповідь Перший Всеукраїнський Селянський з'їзд, який проходив 10-16 червня 1917 р. у Києві за участю 2200 делегатів, доручив Центральній Раді розробити статут автономії України, українізувати всі адміністративні й са-

моврядні установи та закликати їх допомагати у запровадженні автономного ладу [17, с.91]. Це заставило Центральну Раду діяти більш рішуче.

23 червня 1917 р. своїм Першим Універсалом вона проголосила автономію України без легітимізації з боку загальноросійського уряду. Цим завершився перший етап державотворення в Україні, який ґрунтувався на моральному авторитеті Центральної Ради, і розпочалося створення правової бази української автономії. Першим кроком стало створення 15 червня 1917 р. Генерального Секретаріату як першого уряду автономної України із визначеними повноваженнями генеральних секретарів, хоча і без професійної адміністративної підготовки.

Перший Універсал Центральної Ради та його всенародна підтримка дещо відкорегували позицію Тимчасового уряду у його стосунках з Україною. Відтак Другий Універсал від 16 липня 1917 р. став компромісним документом, розробленим на основі переговорів російських міністрів з новою українською демократичною владою. Взамін за офіційне визнання Центральної Ради та Генерального Секретаріату вищими органами краєвої влади України, а також її права на автономію, питання реалізації автономного устрою України відкладалося до проведення Всеросійських Установчих зборів. Це викликало частково негативний резонанс серед українського цивільного населення та вояків-українців і стало причиною виступу полку П. Подуботка 17-19 липня 1917 р. у Києві, як першого масового протесту проти масовості Центральної Ради у питаннях українського державотворення.

Проводячи в життя ідею поступової розбудови автономії України у контексті загального процесу федералізації Росії, який, як безпідставно вважала Центральна Рада, Україна здатна й повинна очолити, вона скликала 21-28 вересня 1917 р. в Києві з'їзд поневолених народів Росії. У його роботі взяли участь 92 делегати від 12 національностей [17, с.102]. У своїй доповіді почесний голова з'їзду М. Грушевський вкотре наголошував, що «Росія ..., щоб врятуватися від загибелі, повинна конче стати федеративною» [18, с.362]. Тому і з'їзд, засудивши надмірну централізацію законодавчої та виконавчої влади, ухвалив резолюцію про необхідність перебудови Росії у федеративну демократичну республіку та ухвалив постанову «Про федеративний устрій Російської держави», заснований на національній підставі [19]. Крім того з'їзд вирішив, що мають бути скликані крайові Установчі збори для встановлення форм відносин з центральними органами, а також формування внутрішнього устрою кожної автономної одиниці.

22 вересня 1917 р. пленум Центральної Ради виніс постанову про скликання Українських Установчих зборів та про обрання комісії для вироблення порядку виборів до них. Проти цього рішення виступили представники національних меншостей, що засідали в Центральній Раді. Вони звинуватили її в сепаратизмі та самостійництві. Тимчасовий уряд обурився ще більше, наказавши київському слідчому з особливо важливих справ притяг-

нути представників українського проводу до кримінальної відповідальності.

Але 7 листопада 1917 р. накази Тимчасового уряду перестали бути чинними. У Росії знову відбулася зміна влади і більшовики, поваливши законний Тимчасовий уряд, почали насильно нав'язувати свій новостворений Раднарком усій Російській Республіці. Щоб не допустити узурпації більшовицької влади на теренах України, Центральна Рада як суспільно визнаний краєвий орган влади, у своїй резолюції визнала Раднарком тільки обласним урядом для району Москви та Петрґраду, проте відкинула його претензії на всеросійську чи центральну владу, адже це суперечило волі революційної демократії усєї держави та її окремих регіонів.

Незадовго до вищезазначених подій з'їзд Вільного Козацтва, що проходив у Чигирині 16-20 жовтня 1917 р., прийняв постанову щодо необхідності переходу усєї влади на території України до Українського уряду, створення Самостійної й Незалежної України та об'єднання у її межах усіх українських земель з наданням місцевій автономії тим, на які за місцевими традиціями не зможуть розповсюджуватися загальнодержавні закони [20]. Його підтримав III Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві (2-13 листопада) 1917 р., другий тур якого проходив уже після більшовицького перевороту. Вояки-українці наполягали, щоб Центральна Рада перебрала на себе всю повноту влади в Україні та проголосила самостійну Українську державу [21].

Проте Генеральний Секретаріат не підтримував вимог військових, про що різко висловлювались окремі його представники. Зокрема, генеральний секретар праці М. Порш у своїй промові на з'їзді заявив, що «українська демократія стала на шлях федерації, і цим шляхом повинно йти військо. Відокремлення не є в інтересах трудящих мас» [22, с.57]. А генеральний секретар закордонних справ О. Шульгин констатував, що Україна не домагається самостійності, а збирається будувати життя разом з Росією [23].

Це означає, що до кінця 1917 р. ніхто з головних політичних діячів Центральної Ради серйозно не думав про повне відокремлення України від Росії. Вони до останнього моменту хотіли перетворити Росію як імперію на федерацію, де Україна мала б повну внутрішню суверенність та окремі від російських Установчі збори для визначення всіх внутрішніх українських політичних питань.

Автономістсько-федералістичний підтекст мав і Третій Універсал Центральної Ради, проголошений 20 листопада 1917 р. Хоча він і став однією із найзнаменніших подій у розвитку Національної революції 1917-1921 рр., юридично оформивши державний статус України у формі Української Народної Республіки, проте в умовах більшовицького захоплення влади в Росії проголосив нереальні для українського народу завдання: «Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів» [24, с.279]. На доповнення до цього М. Грушевський зая-

вив, що проголошена УНР «була актом більш усвідомленим, більш всенароднім, всеукраїнським в розумунні об'єднаній демократії української з неукраїнською...» [24, с.285].

Керівники Центральної Ради й надалі були переконані в необхідності перетворення централістської Росії в союз народів на федеративних засадах, що було ще однією причиною, яка не дозволила їм визнати більшовицьку Раду народних комісарів як новопостапу російську владу, союз із якою міг призвести до розколу українства.

Після проголошення УНР, переоцінивши власну роль у тогочасному співвідношенні військово-політичних сил, Центральна Рада звернулася з офіційною нотою до народів Криму, Кавказу, Кубані, Сибіру, Молдавії, Башкирії, Донського Війська та Раднаркому як уряду Великої Росії з пропозицією щодо утворення однорідного соціалістичного уряду на федеративних засадах з представників національних областей та самоврядних одиниць [26]. Однак розвиток ситуації не сприяв реальному здійсненню федералістичних планів української політичної еліти. На пропозицію Центральної Ради надійшла позитивна відповідь тільки від Донського Військового уряду. Це означало, що ідея федерації народів Росії не могла бути практично зреалізована. А отже, в політичному сенсі Україна могла вважатися де-факто самостійною вже після проголошення Третього Універсалу, однак юридично вона залишалася у складі більшовицької Росії, з якою у Центральної Ради було різне бачення майбутнього політичного курсу. В Україні закладалися підвалини демократичного розвитку суспільства, більшовицька Росія стала на шлях диктатури, ігноруючи загальноприйняті демократичні норми. Прагнення Центральної Ради створити загальноросійський соціалістичний уряд у плані Раднаркому не входило і згодом стало причиною першої російсько-української війни.

Спочатку Росія розпочала ідеологічно-інформаційну атаку проти України, аби підбурити народ проти Центральної Ради та викликати до неї недовіру. Скомпрометувавши українську владу, можна було легко встановити свій контроль на території УНР. Пропагандистсько-агітаційна кампанія більшовиків носила відверто антиукраїнський та антидержавний характер і була спрямована проти національного та політичного самовияву українців. Вона здійснювалася відкрито, бо представники української влади, віддані ідеалам демократії, не чинили особливого опору своїм опонентам. Намагаючись переобрати Центральну Раду на свою користь, більшовики скликали в Києві 17 грудня 1917 р. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, який, утім, не мав для них ніяких позитивних наслідків. Не реалізувавши легальне захоплення влади в Києві, більшовики проголосили радянську владу в Харкові 25 грудня 1917 р. Так званий Народний Секретаріат маріонеткової Української Радянської Республіки склався з 12 осіб, 11 з яких – були більшовиками. Раднарком провів роззброєння українізованого бронедивізіону, дав дозвіл на вивіз

українського хліба до Центральної Росії і перетворив місто Харків у форпост російських військ, що розгорнули активні дії для збройної боротьби проти України. 7 січня 1918 р. головнокомандувач російськими військами українського фронту В. Антонов-Овсієнко дав наказ розпочати військову агресію проти УНР. Її державна структура ще не була міцною, а тільки формувалася, а відсутність боєздатної національної армії для відбиття наступу ставила молоду українську державу в надзвичайно складне становище.

Повчальний момент був хіба у тому, що війна виявила вороже ставлення Росії до України та її державності й покінчила з “російською орієнтацією” українських соціалістів, продемонструвавши, що ніякого “загальнодемократичного фронту” всіх прогресивних сил Росії не існує, а отже, в Україні немає ніякого обов’язку перед нею. Розстріл, зайняття і знищення більшовицькими військами Києва стали передомними подіями в ході першого етапу Національної революції 1917-1921 рр. Вони сприяли трансформації державницьких поглядів лідерів Центральної Ради, які накінець усвідомили, що єдиним засобом збереження УНР та утвердження національно-політичного існування українського народу є державна самостійність України та її незалежність від Росії. Це констатував головний ідеолог автономістсько-федералістичної концепції М. Грушевський після знищення в результаті бомбардування його київського будинку: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, що згоріло в моїм кабінеті, се наша орієнтація на Московщину, на Росію... Не даремно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіжі, ... вона принесла, чи закріпила духовне визволення нашого народу від найтяжчого і найшкідливішого ярма, яке може бути... [26, с.138-139]. Тому перед Україною «встають зовсім нові перспективи» [26, с.135].

Військова агресія Раднаркому проти УНР знову поставила перед провідниками революції питання про державний статус України. Стало очевидним, що перебування у федеративному зв’язку з агресором є неможливим. Це спонукало Центральну Раду 22 січня 1918 р. прийняти Четвертий Універсал і проголосити державну самостійність УНР, яку М. Грушевський назвав вимушеною необхідністю, спричиненою перш за все зовнішніми обставинами.

Проголошення УНР незалежною державою зробило її рівноправним учасником міжнародних переговорів у Брест-Литовську і дозволило укласти мирний договір з країнами австро-німецького блоку, а також просити у них військової допомоги для відбиття ворожого наступу та збереження державності УНР. Саме тоді Україна стала суб’єктом міжнародних відносин, а українці вперше з’явилися на міжнародній арені як державна нація.

Отже, теоретичні моделі та процеси державотворення в 1917 – на поч. 1918 рр. залежали від перебігу революційних подій і коригувалися ними залежно від обставин. Вони сприяли поширенню соборницьких настроїв у середовищі інтелігенції та широких народних верств і мали вплив на формування національної

ідентичності. Центральна Рада, перебуваючи на чолі революційного проводу, стала рушієм національного відродження, розробила ідеологічну доктрину українського державотворення, заклала політичні основи української державності, сформувала перші державні інституції, створила й реалізувала численні законодавчі акти, умови для розгортання міжнародної співпраці в інтересах України та її міжнародного визнання. Однак її лідери не завжди були послідовними і рішучими у відстоюванні українських національно-державних інтересів, бо незалежність України від Росії, хоча й була історичною неминучістю, стала наслідком зовнішніх обставин.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В.Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення // *Український історичний журнал*. 2008. № 1. Січень-лютий. С. 31-45.
2. Верстюк В. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий // *Проблеми вивчення історії Української революції (1917-1921 рр.)*. Київ, 2002. Вип. 1. С. 3-14.
3. Корольов Г.О. Ідея автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби Центральної Ради // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. Київ, 2012. Вип. 7. С. 126-147.
4. Дзісяк Я. Історичний аналіз окремих спроб українського державотворення. Тернопіль: Терно-граф, 2010. 188 с.
5. Іванченко Р. Центральна Рада: апофеоз і драма теорії і практики // *Я повертаю Україні те, що в неї вкрадено: статті. Нариси. Роздуми*. Київ: Укр. письменник, 2005. С. 212-224.
6. Басара-Тиміщак Г. Розвиток української національної ідентичності на Наддніпрянщині у 1917 – на початку 1919 років: Галицький чинник // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових статей* / гол. ред. Р.Я. Пиріг. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 5. 340 с.
7. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. 413 с.
8. Грушевський М. Як все починалося, або «радісні дні всеросійського визволення». Українська Центральна Рада й її Універсал // *Хто такі українці і чого вони хочуть* / наук. ред. О.М. Мироненко; відп. ред. С.І. Матвієнко, Л.Г. Паламарчук, Н.І. Підлужна. Товариство «Знання» України: Київ: Т-во «Знання» України, 1991. С. 5-24.
9. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920. Т. 1. Відень-Прага, 1921. 192 с.
10. Багатопартійна українська держава на початку ХХ століття: Програмні документи перших українських політичних партій / упор. В.С. Журавський. Київ: Науково-інформаційне підприємство «Поліщук», 1992. 96 с.
11. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. Київ: [б.в.], 1998. 351 с.
12. Гирич І.Б. Концептуальні проблеми історії України / ред.: Б. Будний. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. 224 с.
13. Нова Рада. 1917. 10 вересня.
14. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації // *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ: Т-во «Знання» України, 1991. С. 121-132.

15. Грицак Я. Українська революція 1914-1923: нові інтерпретації. URL: <http://old.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/ProblemyIstoriografiji/2-HRYTSAK%20Yaroslav.htm>
16. Нова Рада. 1917. 28 березня.
17. Гунчак Тарас. Україна: Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288с.
18. Реєнт О.П. З'їзд поневолених народів 1917 // *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін; Інститут історії України НАН України.* Київ: Наук. думка, 2005. Т. 3. 672 с.
19. Нова Рада. 1917. 17 вересня.
20. Українське Вільне Козацтво. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
21. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 93.
22. Збаразький С. Крути. У 40-річчя Великого Чину 29-го січня 1918 – 29 січня 1968. Мюнхен; Нью-Йорк: Шлях Молоді, [1958]. 104 с.
23. Нова Рада. 1917. 29 жовтня.
24. Третій Універсал Української Центральної Ради Державний // *Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / під ред. А. Винара і Н. Пазуняк.* Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фондація ім. С. Петлюри в США, вид-во «Веселка», 1993. 494 с.
25. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 82.
26. Грушевський М. Після IV Універсалу. На порозі Нової України. Гадки і мрії // *Хто такі українці і чого вони хочуть.* Київ: Т-во «Знання» України, 1991. С. 133-224.

Н. М. Барановская

Государствотворческое наследие Украинской Центральной Рады

Статья посвящена анализу концептуальных и идеологических подходов к вопросу создания украинского государства и национально-утверждения, трансформационных процессов и путей практического воплощения легитимного проекта государственности украинской нации в период деятельности Центральной Рады, которые изменили политическое и культурное развитие Украины в рамках национальной парадигмы после крушения Российской империи в начале XX века. Рассмотрено эволюцию государственных взглядов проводников Центральной Рады от автономии в составе федералистической России к самостоятельности Украины и ее независимости от Российской республики.

Вьяснено, що теоретическі моделі і процеси створення державства в 1917 нач. 1918 зависели от течения революционных событий и корректировались ними в зависимости от обстоятельств. Они способствовали распространению соборнических настроений в среде интеллигенции и широких народных слоев и имели влияние на формирование национальной идентичности. Центральная Рада, находясь во главе революционного провода, стала двигателем национального возрождения, разработала идеологическую доктрину создания украинского государства, заложила политические основы украинской государственности, сформировала первые государственные институты, создала и реализовала многочисленные законодательные акты, условия для развертывания международного сотрудничества в интересах Украины и ее международного признания.

Ключевые слова: *Украина, Национальная революция, Центральная Рада, создание государства, широкая автономия, федерация, государственная независимость.*

N. Baranovska

Holder of the heritage of the Ukrainian central council

The article analyzes conceptual and ideological approaches to the Ukrainian state building and self-affirmation, transformation processes and ways of practical implementation of Ukrainian nation's statehood legitimate project during activity of the Central Rada, that changed the political and cultural development of Ukraine within the national paradigm after the collapse of the Russian Empire in the early twentieth century. State attitudes evolution of the Central Rada's leaders, from autonomy within Russian Federation to Ukraine's independence and its independence from the Russian Republic are analyzed.

It was found that the theoretical models and processes of state formation in 1917, at the beginning of 1918th depended on the progress of revolutionary events and corrected them as appropriate. They helped to spread indivisible spirits among intellectuals and the broad public strata and influenced on the formation of national identity. Central Council, being leader of the revolution, became the mover of national revival, developed an ideological doctrine for Ukrainian state formation, laid political foundations of Ukrainian statehood, formed the first public state institutions, created and implemented numerous legislative acts, the conditions for the deployment of international cooperation in the interests of Ukraine and its international recognition .

Key words: Ukraine, National Revolution, Central Rada, state building, broad autonomy, federation, state independence.

Отримано: 23.09.2017

УДК 94(477)

С. М. Борчук

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕТАПИ СТВОРЕННЯ «ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО СЛОВНИКА»

У статті розглянуто передумови та етапи створення «Енциклопедичного словника», встановлено склад редакційної колегії, особливості її роботи (у т.ч. заходи щодо популяризації видання). Значна увага приділена розв'язанню організаційно-видавничих проблем, що були обумовленні суспільно-політичними і фінансово-економічними факторами 1920-х рр. Автором доведено, що незважаючи на невдачу у виданні Українською Академією наук Біографічного словника діячів України й Енциклопедичного словника, робота над цими проектами була адекватною відповіддю вітчизняної інтелігенції на виклики часу, серед яких важливе місце займала й потреба у створенні національних українських енциклопедичних видань.

Ключові слова: державотворення, революція, словник, енциклопедія, енциклопедичний словник.

Лютнева революція 1917 р. у Росії, а відтак й розгортання подій Української революції 1917–1921 рр. кардинально змінила ситуацію у суспільно-політичному житті колишньої імперії Романових. За цих обставин завершення енциклопедичного